

Мајовски Вучетић * Сања Рославцев * Лазар Бечејац

ЛЕПОТИЦА НА МОРАВИЦИ

Поводом 90 година ХЕ "Ивањица"

БИБЛИОТЕКА "ДОКУМЕНТИ"
Едиција "Старе хидроелектране"

Мајовски Вучетић * Сања Рослављев * Лазар Бечејац

ЛЕПОТИЦА НА МОРАВИЦИ

Поводом 90 година ХЕ "Ивањица"

БИБЛИОТЕКА "ДОКУМЕНТИ"
Едиција "Старе хидроелектране"

M. Vučelić

МОРАВИЧКИ КРАЈ, МОРАВИН ПОЧЕТАК

Прича почиње горе, у Горњем крају. На почетку краја.
На Голији и Јавору.

На простору Хајдучких, Девојачких, Студених, Белих вода,
Љубивода, на простору са пуно Студених извора,
Ледених извора, Савиног, Питомих и Честих врела....

Прича почиње, тамо. И тече.

Нема ту много приче.

Прича не може да се види, опипа, замирише...

Прича може и више.

Прича је, да се прича, да се чује.

Све тече без приче.

Причу прича Моравица.

PANTA REI. Одозго, одавде, па до мора.

Уствари, све ово мора да се види.

Виђели, не виђели, све ће ово изаћи на виђело.

Виђећете.

Моравица.

Одавде потиче. И тече.

А противично, кроз, изнад, па испод, поред, иза, око,
а уз нас.

Судара се са Голијском реком и ријекама, са потоцима се цима.

Носи се са Ношницом,
Не дуго.
До Међуречја, међу њима има и нема разлике.
Одавде је нема, ћутљива, а више је има.
Одавде су заједно, а сама је.
Све их носи на своме имену.
Размотава се, шири, увија.
Брзо одраста, а не стари.
Пред старим мостом стаје.

Од када тече, протекло је пуно лета.
Овде је постала пунолетна.

Године 1911, од вредних Ивањичана,
прима на дар најсветлији
прстен који је неком до тада дариван.

Са златном ивањичком бурмом је овенчана.
Са њом све добија нови сјај.
Од тада, овде на овом месту, Моравица игра чудну игру,
трепери, успиње се, стеже бурму, милује је, умива,
просто се нуди, окреће се са прстеном и око њега,
прескаче га, а не избегава га.
Допушта му све, а чврсто га држи.
Одавде отиче, а заувек остаје.

Овде се Ивањица купа и огледа.
За Моравицу је све ово само игра.
За Ивањицу више од игре.

МОРАВИЧКИ КРАЈ

Елементи природне средине

Просторно Моравички крај, почиње на висовима Јавора, Голије, Чемерна и осталих планина које су у сенкама врхова изнад 1500 метара надморске висине и спирално се спуштају према свом географском, културном и економском средишту, Ивањици.

Од Ивањице излаз у географском смислу је низ ток Моравице, кроз њену долину до Пожеге, па лево и десно према Ужицу и Чачку.

Становници овог краја нису мењали смишо географије, спуштали су се, како јуче, тако и данас, до Ивањице, па даље низ Моравицу, па низ Мораву, не знам све докле, по свим меридијанима света.

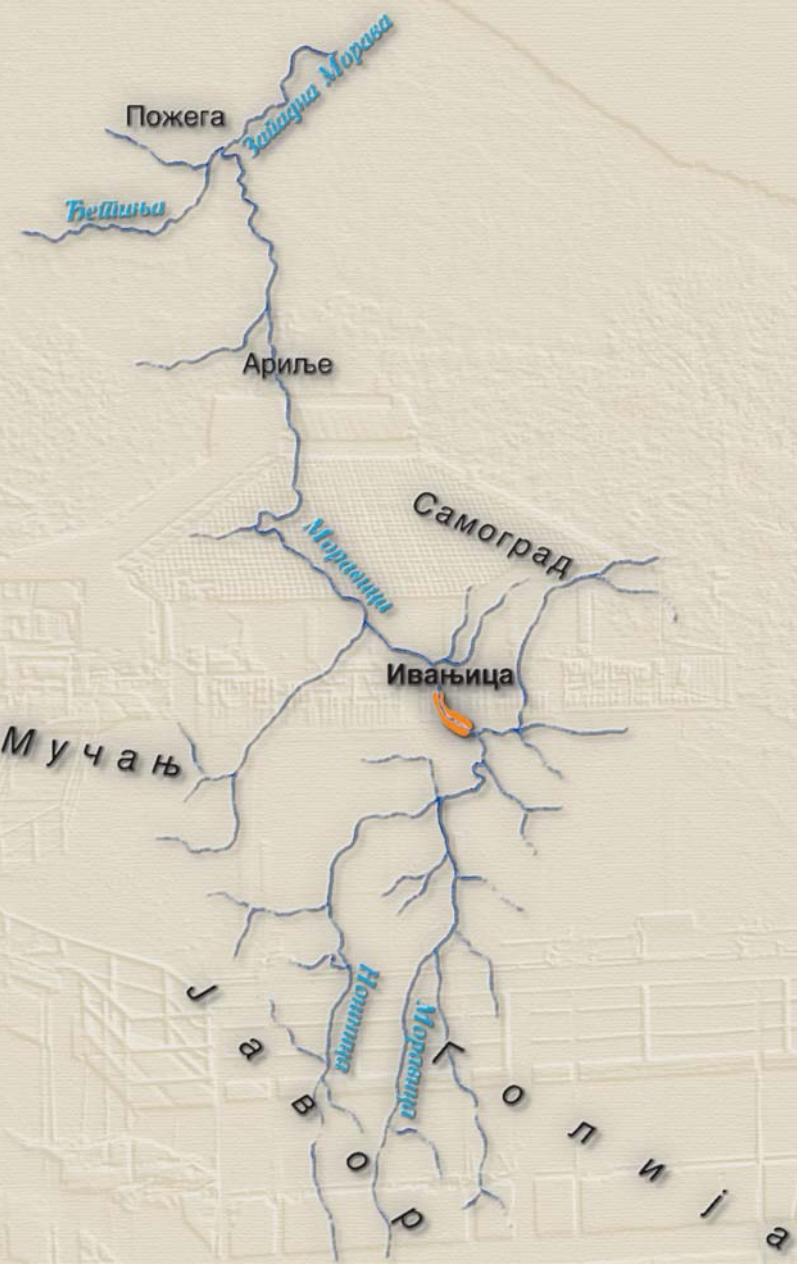
Постоје и други путеви за одлазак из овог краја, али Моравица им је увек била најсигурунији путоказ.

Моравица путоказ за одлазак, Моравица путоказ за повратак.

Низ Моравицу су одлазили, уз Моравицу се враћали и враћају, до Ивањице, па уз потоце, горе, на своја брда. На брда која нигде у свету нису могли наћи. Брда која могу препознати по мирисима, које су дugo чували, као хлад на својим грудима. Сенка тог хлада пратиће их до повратка. Једино што нису знали када су одлазили, то је, да их поново могу наћи само тамо где су их и оставили. А брда су ту да их од почетка краја, до краја чекају у крају из кога су отишли. У брдима Моравичког краја је њихов почетак и крај. То сви знају, једино када оду.

Ивањица, вековна "задња пошта" становника моравичког краја, налази се на надморској висини од 461 метра.

Удаљена је од Београда 220 км, ако се путује преко Пожеге. Преко Драгачева пут до Београда је нешто краћи - 195 км.

Од Пожеге је повезана железницом са правцем Београд-Бар, као и краком за Чачак и даље према Нишу.

Ово су правци којима се на српске и светске пијаце износе пољопривредни производи који су синоним овог поднебља: кромпир, малина, ракија, сир и кајмак, сува шљива...

Моравица са Ђетињом образује Западну Мораву на северноисточној страни Пожешке котлине. Дужина тока је 98,1 км. Површина слива 1486 квадратних километара.

Стари мост на Моравици звани "Римски"

Моравица извире испод Крша, једног од огранака Голије, на висини од 1350 м, из слабог извора по народном називу "врело Глава Мораве". Надморска висина ушћа је 302 метара. Укупан пад износи 1048 метара.

Изворишним крацима и притоком Ношнициом, Моравица дубље задире према југу у планинску масу Јавора и Голије, због чега се њен слив у том правцу више шири. Главне притоке Моравице притичу са леве стране. Тако је образован несиметричан слив.

У сливу се контрасно истичу две најкрупније и најгрубље морфолошке целине: виши, изразито планински и нижи део пространог и расплинутог побрђа. Први обухвата северне падине Јавора и Голије и планине дуж југозападног развоја са Чемерницом, Муртеницом и Чиготом. Други део, и поред релативно високих узвишења, у целини је знатно нижи и благо нагнут ка северу.

Оба дела су избраздана дубоким речним долинама између којих су узвишења различитог облика и величине. Та су узвишења засечена серијом површи и тераса тако да слив у целини даје утисак ступњевите "пластике".

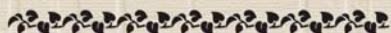
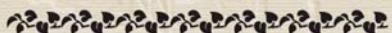
Мезозојске стене захватају највећи део површине слива Моравице. Претежно су то тријаски кречњаци. Од њих су изграђене највише планине у овом делу слива као што су: Муртеница, Мучањ, Чешаљ, Кукутница, Градина и Малич.

Моћност кречњака је велика, нарочито на Мучњу.

Слив Моравице обухвата претежно Старовлашке планине. На левој страни слива планине скрећу од динарског правца пружања ка истоку.

У горњем току, све до Ивањичког поља, Моравица протиче уском и дубоком долином са просечним падом 18 одсто. Долинске стране и падине већином су стрме и спуштају се најчешће непосредно у речно корито, које је претежно стеновито и дубоко усечено у шкриљце. Дно корита је mestimично покривено наносом. У овом делу слива Моравица прима леву притоку Ношницу са површином слива 173 квадрат-на километра.

Носница, за време јачих киша, носи већу количину воде од Моравице и знатно мутнију, услед mestimично оголелих стрмих падина. Ерозивним радом Ношнице и Моравице остварено је ерозивно проширење код Међуречја, дуго око два километра. На ободу проширења јављају се речне терасе. С десне стране прима Голијску Реку, која извире на северозападним падинама Голије, на висини 1700 метара. Има највећи просечни пад у сливу Моравице. Услед веће пошумљености и поред мање површине слива, Голијска Река има већу количину воде за време сушних месеци, а Моравица за време појачаних киша.

Код Ивањице улива се Лучка Река, највећа десна притока Моравице.

Од терасе Сађевац до Градине пружа се Ивањичко Поље. Ивањичко, од Ариљског Поља, раздвојено је сутеском званом Манастирска Клисура, коју је Моравица усекла у кречњачки појас, који чини прелаз од Мучња, преко Малича и Градине, ка кречњачким Драгачевским планинама. На самој окуци сутеске, Моравица прима леву притоку Пањицу.

Ариљско Поље је ерозивно-денудационо проширење. Долинске падине су од шкриљаца, а дно долине од наноса у које се усекло корито. Овде Моравица прима своју највећу притоку Велики Рзав.

Кроз сутеску, саграђену делом од шкриљаца, а делом од кречњака, Моравица улази у Пожешку котлину. Корито је у наносу, због чега није устаљено и река меандрира. За време поводња плави знатну површину.

Oj, Голијо, гола ли си...

Oj, Јаворе, јадан ли си...

A, oj, Мучњу, мучан ли си...

Тешко нама међу вама.

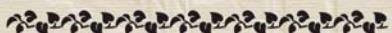

То су речи песама које су се могле чути, а све ређе чују у брдима под опеваним висовима и брдима са друге стране Моравице, са којих се ови висови виде као вечити стражари над целим крајем.

То су речи песама, а да ли је то тако?

Голија - једна од најлепших и шумом најбогатијих планина Србије! Њену лепоту често упоређују са најпривлачнијим крајевима Словеније и Швајцарске. Голију пореде са њиховим лепотама, али има ту, код нас, још нешто, због чега се њихове лепоте не могу поредити са Голијом.

Уздижући се изнад осталих старовлашких висова, као острво на усталасаном мору, ова лепотица на сваком кораку приређује најлепша

изненађења: четинарским шумама, бујним пашњацима, многобројним изворима, брезим планинским потоцима и речицама, бачијама , стадијама и гостољубивим становницима...

Голија је хидрографски чвр Србије. Јанков камен са 1833 метра је највиши врх.

Јавор - нешто нижи, са леве стране Голије, пружа се у динарском правцу. Божанствени пејзажи Јавора обрасли су претежно листопадном шумом, а највећим делом је под пашњацима. Познат је по изворима и честим врелима.

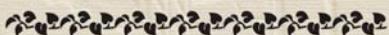
Богатство кречњака у овом крају условило је стварање подземних морфолошких облика — пећина. Ниједна од пећина још није испитана.

Име ове планине ушло је у историју борбе Срба за ослобођење од Турака.

Мучањ — представља заталасану површ, која има упоредни правац пружања. На Мучњу се уздижу мања, заобљена или уздужна узвиш ења, од којих је највиши Јеринин град са 1534 метра надморске висине. Кречњачког је састава, а на висоравни постоје вртаче дубине 10-15 метара и ширине 30-50 метара. Мучањ називају највећим природним градом. Један део његових падина је под шумом, док је други оголео. Највећи део Мучња је безводан крашки предео.

Штитковац је однедавно проглашен за етно-село

ОД ПАМТИВЕКА ДО НОВОГ ВЕКА

Како су засјали "мјесецови"

изнад места где су расле иве

Испричати прошлост Ивањичку - значи причати о крају који је одувек био на периферији: Римске провинције Далмације, српске средњовековне државе, Милошеве Србије, Зетске, а касније Дринске бановине.

То је крај без пруга, где једини путеви воде поред река.

Крај где влада дивља питомина.

Ипак, онај ко је хтео - могао је да има све. И овде.

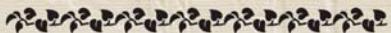
Колико су давни становници имали - мало се зна. Појединачни археолошки налази су недовољни да нам приближе праисторију.

О освајањима Римљана има више трагова. Могуће је да су они уз споредни пут који је водио преко Јавора ка Сјеници и даље јадранској обали, основали муниципијум. Не без разлога- са ових простора експлоатисали су црвени пешчар као и гвоздену руду, олово, цинк. У околини Ивањице пронађен је камени надгробни споменик посвећен општинском одборнику и бившем председнику општине града Целегере. Претпоставља се да је у питању муниципијум Целегере. Остаци римског аквадукта откривили на Голији, били би још један доказ томе.

Када су се Срби доселили, настанили су се уз Моравицу-равничарски, жупски крај. Староседеоци, Власи - како су их Срби називали, остајали су у планинским пределима и настављали живот сточара.

Ту негде - између Студенице, Ибра, Рашке, Увца и Лима - где је била колевка Рашке, а потоње Србије, Византијски цар писац Порфирогенит лоцирао је утврђене градове првих словенских кнезова: Мегиретус, Дресник, Дестиникон...

Ту негде - с оне стране Голије, Радочела, Јавора и Мучња, велики жупан Стефан Немања подигао је своје задужбине: Студеницу, Ђурђеве ступове, Светог Николу; а његови потомци- Жичу, Милешеву Сопоћане...

Године 1219. Растко Немањић је основао осам епископија. Једна од њих је била Моравичка, са седиштем у Моравицама.

Цртеж Ивањице из 1878. године

по стилу рустичном и живописном.

"Ко зна, можда је сликар баш и намерно цртао девицама крива уста, огромне носеве и исколачене очи, можда је баш то и хтео, да се људи разгале и разведре, да им буде овде присно и топло." (*Добрило Ненадић - "Брајан"*)

А ту присност, благост, у ствари људскост - приказују нам и сцене и ликови са ариљских фресака: злосрећни краљ Драгутин који се одриче престола, али не заборавља своје синове; Мијутин, владар све српске земље, чија моћ почиње да се распламсава, а један пламен те моћи ће убрзо постати и малена византијска принцеза Симонида.

Смењују се ликови владара Немањићке лозе, првих српских архиепископа, моравичких епископа; сцене сахране моравичког свештеника, осуда јеретика на васељенском сабору...

И на крају, ако Милешева има Белог анђела, црква Св. Архиља има свог Плавог анђела. Ко хоће да види његову лепоту, треба само да подигне очи у мистичну висину ариљског храма или да погледа у своје срце.

На подручју Моравичког краја констатовано је више од 40 црквишта. Многе од тих грађевина су подигнуте у време успона српске државе. Претрпевши турска разарања, по ослобођењу у 19. веку, народ их је обнављао, враћао у живот, и себе враћао у њих. То су цркве у

Драгутин - мирољубиви, пун покоре и дубоко побожни краљ, после сабора у Дежеви, пре пустио је доживотну владавину свом брату Мијутину. Овде је, крајем 13. века, подигао цркву св. Архиља, по којој се Моравице касније називаше Ариље. Грађевина је једнотавна, витка; а њено највеће богатство су фреске. Не само портрета чланова владарске породице, нових религијских тема, већ

Придворици, Ковиљу, Брезови, на Градини... Ницале су и нове: у Приликама, Хаци-Продановој пећини, Куманици, Опаљенику, Клисуре, Бединој вароши... Подизане су на скровитим и неприступачним местима- на брдима, усечене у стене, или уз сам пут, али сакривене шумом. Свака има своју причу, дубоко уткану у народно памћење.

Понешто се и записивало. Тако, усамљени и монументални Грачки крст, на Голији, представља својеврсни сеоски запис.

Хатишерифом из 1833. године Србија стиче аутономију. Кнез Милош оснива Моравичку капетанију, за првог старешину поставља Симу Јаковића и издаје наредбу: основати нову варош, која ће бити седиште капетаније.

Тако је настале Ивањица-плански, са унапред одређеном административном улогом и препоруком кнеза Милоша да се село "регулира и стави у шор".

На месту где су расле иве.

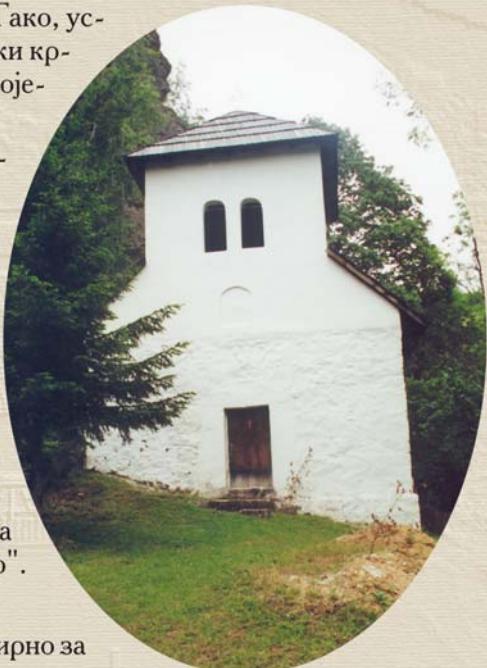
На месту које је постало сабирно за све оно што се сливало са околних планина и брда.

Обновљена црква у Ковиљу

Ивањица је постала сабирно место вода и људи.

А из удаљенијих области, преко Старог Влаха-кроз вратнице динарске миграције, пристизало је српско становништво из Црне Горе, Санџака, Херцеговине. Динарци, "народ који није сит живота, већ је млад, свеже крви; народ са великим моралном енергијом и драгоценним интелектуалним способностима, дали су нови подстицај у развоју овог места." (Милован Ристић "Стари Влах")

У деценијама које следе, преко Јавора, Голије и Мучиња, утврђена је и граница између Кнежевине Србије и Турске царевине. Постављени су камени међаши, утврђене карауле са пограничном посадом.

Означена су и она места која су била најпогоднија за промет људи и робе: Василијина чесма, Јанков камен, Ступска чесма...

Као и у другим српским варошима тога доба, Ивањичку "архитектуру" су чиниле брвнаре и плетара. У пожару 1846. године, нестале су и оне. Остало је једино црква. Подигнута је 1838. године, а првобитно посвећена Светом архијакону Стефану. Касније, из непознатих разлога, за патроне цркве прихваћени су свети цар Константин и царица Јелена.

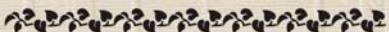
После пожара, Ивањица је добила обрисе напредне вароши. Претом регулационом плану утврђене су и калдрмисане улице, подигнуте нове, двоспратне куће; отворени дућани, механе, нове пијаце. Пројектант је био "први правитељствени инцинир" Јан Неволе.

Ивањица постаје средиште ове простране планинско-сточарске области. Двапут годишње (о Крстову-дне и Јеремину-дне) одржавали су се ваšари који су трајали по пет дана. "Трговци су терали велике буљуке по 1000-2000 волова, оваца и свиња за Београд и Шабац, а често преко Дрине у Босну, па их продавали. А долазили су и трговци са стране и продавали сељацима разноврсну робу: Ужичани чешљеве, ћинђуве, огледалца, јеменије, фесове, јелеке, антерије, цемадане, ћечерме, коњске потковице, уларе, барут, браве; Сарајлије косе, плоче, клинце, звонад, јексере, раонике, ножеве; долазили су прстенџије из Призрена, опанчари из Београда, туфегџије из Пећи, ћебеџије из Чајниче, мутавџије из Новог Пазара, а било је и сарача, папуџија, баруџија, калајџија и мумџија из Пожеге, Чачка и Крушевца." (*Радивоје Ускоковић - "Ивањица"*)

У Јаворском рату (1878. године), Ивањица је представљала сабирно место - одатле су кретале војске ка граници на Јавору, ту су се допремале огромне количине хране за војнике. Ужурбаност и збрка која се дешавала на ивањичким улицама, види се и на цртежима страних ратних извештача. Брзо се пронела вест и о храбrosti чувеног мајора Илића.

Деведесетих година 19. века, Ивањица је постала најлепша и најразвијенија варош "Ерске капетаније". Већ је имала школу, библиотеку, пошту, телеграф...

Трговина је цветала, а главни артикли су били: стока, пршута, сир, кајмак, катран, луч, вуна, жито, мед... Сви ти производи су се сливали и допремали у варош, ту се продавали и носили у друге крајеве. Хотели

и кафане у главној ивањичкој улици - чаршији, били су пуни у пазарне дане. Варош се економски уздизала... Почињу да се издвајају и прве велике трговачке породице: Јеремићи, Радивојевићи, Спасовићи...

Потреба за обртом капитала, била је задовољена оснивањем Ивањичке задруге за међусобну помоћ и штедњу

1889. године. Тако су "становници Ивањице и њене околине, а нарочито земљорадници, трговци и занатлије могли да дођу до брзог и јефтиног кредита; као и да дају мање и веће уштеде на сигурно чување и приплод".

Године 1907. група утицајних Ивањичана основала је Прво акционарско- електрично индустриско друштво. Зграда се налазила на месту где је данас хотел "Инекс". Касније су уз њу подигнуте и вуновлачара и стругара.

Оно што је утицало на живот Ивањичана била је вода . Не само Моравица, већ и многи потоци и извори. У граду је било на десетине чесама, а у двориштима бунари и пумпе. Постојао је и извор минералне воде, чесма звана Кисела вода. На воду је рано изјутра или касно поподне одлазила читава варош, "јер је погача мешена овом водом имала посебан укус." Ту су биле и: Циганска чесма, Капавац, Врело, Зефина вода. Ова последња налазила се код централе. Девојке су захватале воду са ње јер су веровале да она лечи љубавне јаде.

А шта је моравичка вода донела Ивањичанима?

Године 1911. Ивањица је била варош са око 1100 становника.

Варош стара тек осамдесетак година.

А те године, силазећи са планина у варош, људи су се чудили:

"Виђи, што је мјесецова изнад Ивањице!"

Биле су то уличне сијалице.

Централа је умногоме променила начин живота у граду. Главна улица више није једино место где се људи срећу, разговарају, забављају. Зујање машина из централе као да је унело нову искру у живот овог

Вуновлачаре се и данас користе

града. Језеро које је формирано изнад првобитно дрвене бране, дугачко око 150 м. било је мирно и дубоко. На њему, испод чуvenог водопада, на обалама Моравице- почела су да ничу купалишта и плаџе: Казан, Цигански вир, Напер, Вашариште. Кају да ивањичка деца прво науче да пливају, а онда азбуку.

Позната је изрека: Ивањицо, и ти ли си варош?

Још познатије речи Нушићеве госпође министарке непослушном зету Чеди: "Бићеш виђен за Ивањицу." За ову варош се сматрало да је забит у коју се иде само по казни.

А само двадесетак година од изградње централе, Ивањица се нашла у друштву Дубровника, Котора, Цетиња. Наиме, 1930. године проглашена је за климатско и туристичко место.

Хладна и бистра Моравица, увек свеж ваздух, лековите воде-крепили су и тело и душу.

Имала је у томе улогу и електрична централа.

Клизиште поред манастира "Клисура"
санирано је неинвазионом методом "Колубара" аутора др Љубинка Илића

КАКО СЕ ГРАДИЛА ХИДРОЕЛЕКТРАНА НА МОРАВИЦИ

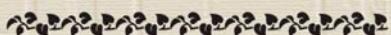
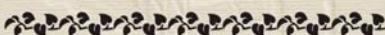
Како је у Ивањици 1911. године "синуло виђело из ријеке Моравице"? Онако исто као што су сијалице у Ужицу, 11 година раније, добиле светлост из електричне централе и водене енергије из Ђетиње. Рекло би се да се историја понавља. Може бити. А не треба искључити и могућност да се одређене појаве, па и цивилизацијске и технолошке, шире кроз време и простор. Уосталом, зналици и учени људи кажу да се космос шири, а тиме и све са њим.

Брана на Моравици

А у овом обичном, људском животу бива да је све једноставније. У Ивањици је почетком прошлог, двадесетог века, последњег у другом миленијуму, постојала потреба за енергијом. Требало је да се покрећу млинови, стругаре, вуновлачаре, предионице, разбоји у ткачницама и други уређаји у занатским радионицама... А важно је да се помене да је, трагујући стоком, Ивањичанин Милутин Поповић ишао све до Београда, Будимпеште и Беча. Дивио се како су ти градови ноћу осветљени електричном светлошћу. Причао то својим Ивањичанима. Неко од њих рече: "Не мораш, тога ради, далеко да идеши! И у Ужицу сија електрика."

Из Ужица је у Ивањицу, како је у записаним успоменама трговца Радојиће Јеремића наведено, дошао 1907. године Малиша Атанацковић, тадашњи председник ужичке општине и председник Акционарског друштва Ткачке радионице у Ужицу.

Имао је Малиша Атанацковић шта да каже Ивањичанима.

Сакупи се збор грађана. Опричао је Малиша све. И како су Ужичани имали муку око тога како да покрећу разбоје у ткачници и радна кола у млину. У теснацу Ђетиње, код Старог ужичког града, вођа је имала пад и могла су се поставити воденична кола и вратила, али није било места за зграду ткачнице. Тамо, пак, где се долина Ђетиње ширила, било је места за ткачницу, али није било пада воде. Проблем је решио, како рече Малиша Атанацковић, угледни Србин и професор Велике школе у Београду Ђорђе Станојевић. Препоручио је Ужичанима да под Старим градом начине електричну централу, а да електричну енергију жицама доведу до ткачнице. Ту ће се електричним моторима покретати разбоји. И не само то. Електрика из жица ће у сијалицама производити светлост каква још није виђена. Наравно, за коришћење електрике, на сваком сијаличном месту, било да је оно у јавној градској расвети, у домаћинствима, радионицама или механама, наплатиће се паушал. Сакупе се тако "лепи новци". За власнике Ткачке радионице у Ужицу и електране "Под градом", енергија за покретање разбоја је дошла џабе. "А вама, Ивањичанима, Моравица тече кроз сред вароши. Ако на реци изградите електричну централу, сваку кап из реке, претворићете у пару динарску!" Тако је говорио богати Ужичанин... Ивањичанима, а поготову трговцима и занатлијама који су намерни били индустријалци да постану, речи Малише Атанацковића су пријале.

У Ивањиције 1907. године основано Ивањичко акционарско електрично индустријско друштво. У првом члану Правила Друштва, која су усвојена 20. јуна 1907. године, а која је потом одобрио Коста Стојановић, министар народне привреде у Краљевини Србији, писало је: "У циљу унапређења српске домаће индустрије оснива се Акционарско друштво у Ивањици."

Домаћини из Ивањице, оснивачи Акционарског друштва, као што је наведено у Правилима, залагали су се, разуме се, за домаћу индустрију. А дом је тамо, говорило се у Ивањичком крају, где живе часни и вредни људи. Оснивачи Акционарског друштва били су још и способни, амбициозни и људи добре воље и намера. Све је то лепо, али се индустрија не може покренути, а хидроцентрала без новца направити. Првобитно су Ивањичани планирали да преко акција (обавезница

вредности сто динара) сакупе сто хиљада динара капитала. Године 1908. сакупљено јеовољно средстава да градња електране почне.

У одлуци Управног одбора Акционарског друштва о почетку радова, између осталог, написано је и следеће: "Акционарско друштво ће у својим хидроелектричним постројењима на Моравици производити електричну енергију и одатле је, према потреби и циљу, преносити на мање или веће даљине. Овако добијену преносну енергију Акционарско друштво ће употребљавати у својим индустриским и другим радионицама, а под нарочитом погодбом, стављати на расположење свакоме ко би се том енергијом ма у ком циљу хтео користити."

По терминима који су коришћени може се закључити да је у изради текста одлуке учествовало технички образовано лице. По свој прилици да је то био виши инжењер Евгеније Аврамовић, стручњак који је урадио пројекат хидроелектране на Моравици.

Најпогодније место за изградњу хидроелектране било је оно где се налазила стара воденица Милована Шолајића. Терен за градњу електране откупио је члан Акционарског друштва Милутин Поповић, познати ивањички трговац.

Грађевински радови су трајали готово две године. Направљена је дровена брана висока осам метара и широка (претпостављамо у темељу) три и по метра. Нема података о њеној дужини.

Вероватно да није била дужа од 20 метара. Од бране до зграде електране направљен је канал широк

3,5 метара и

дугачак стотину метара. Зграда електране је била приземна, а касније су добрађена два спрата.

Дошло је време да се набави опрема за хидроелектрану. Уговор о томе потписан је 20. јуна 1910. године у Окружном начелству у Чачку. Својевремено је (1899) проф. Ђорђе Стanoјeviћ путовао као опуномоћеник Ужиčkog акционарског друштва у Будимпешту и Беч да би набавио опрему за електричну централу на Ђетињи. Овог пута, опуномоћеници фирмe "Simens-Šukert Verke" дошли су у Чачак да би са представницима Ивањичког акционарског друштва Благојем Луковићем, Гаврилом Бошковићем и Радојцом Јеремићем утаначили одредбе уговора о набавци опреме и о њеном транспорту. Уговорено је да аустријска фирма испоручи генератор (наизменични, трофазни, по Теслином систему, снаге 160 киловолтампера), турбину Францисову снаге 200 КС (коњских снага) и другу опрему потребну за електрану. Фирма испоручилац се обавезала да опрему монтира и обучи особље за рад у електрани. Затим, ова фирма ће од Беча до Чачка лиферовати (превести) опрему. Из железничког вагона (воза "Ћире") преузеће је Акционарско друштво и оно "има да сноси ризик" транспорта опреме од Чачка до Ивањице. Превоз од Чачка обављен је рабацијским колима преко планина Јелице и Потајника.

Рабације су се чудиле величини и тежини терета. Питали су се: "Шта би газда Милутину да купи ову гвожђурију?" (Мислили су на трговца и акционара Милутина Поповића). Превоз рабацијским колима је трајао три дана.

Центар Ивањице пред Први светски рат

ДАН ПРВИ НОВОГ ДОБА ЕЛЕКТРИКЕ

Кад је опрема стигла, њу су монтирали један инжењер из Беча, чије име није забележено, и Раде Павковић, виши инжењер из Београда... Упоредо са монтажом опреме у електрани, постављана је нисконапонска мрежа по варошици. Далеководни стубови су били дрвени. На њих су причвршћивани изолатори, а на ове је "качена" жица. У уговору између фирме Siemens - Šukert Verke и Ивањичана је још стајало да су Аустријанци "дужни да у случају да поставе жицу танку, која не одговара потреби и уговореној ценам, ту замене другом, јачом, а без накнаде."

Коначно, 19. децембра 1911. године, увече, како је забележено, "плануле" су сијалице у Ивањици - по улицама, али и у кафанама, механама, општинским зградама, али и у двадесетак приватних кућа. Би Никољдан. И би светло у Ивањици. Би први дан новог доба електрике... Никољдан је у Срба и онако велики празник, а те вечери, у Ивањици се претворио у право народно славље. Људи су изашли на улице - певало се и играло, праштале су прангије... Тог дана на зиду електране постављена је спомен- плоча са стиховима. Написао их је инжењер Раде Павковић, који је, поред знања из електрике, показао да има смисла и да "монтира" стихове. Његова песма гласи:

"Вредним Ивањичанима!

Бог што тврди челик даде,
не воли ропску муку.
Створи машине да саме раде
за одмор човечјих руку.

И створи множину природних сила
за покрет машинских колоса.
Човечјем уму даде вита крила
да учи стара и ствара нова чудеса."

Једно од чудеса људских догодило се пре 90 година у Ивањици. Засјало је "виђело из ријеке", ноћ је претворена у дан. Све то помоћу електрике.

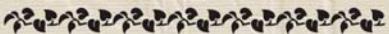
У Србији су, пре Ивањице, електрично осветљење добили Београд (1893), Ваљево и Ужице (1900), Лесковац и Краљево (1903), Шабац (1906), Ниш (1908) и Зајечар (1909) године. Али, Ивањичани су осветлили своју варош пре многих и много већих градова у Србији. Имају права да на то буду поносни. Посебно им прија што су електрично светло добили пре својих комшија - десет година раније од Чачана и 16 пре Пожежана. У Ариље, пак, струја је стигла тек после Другог светског рата, а 35 година касније од дана кад су Ивањичани осетили благодат електрике. На ползу грађана Ивањице и народне привреде, хидроелектрана на Моравици, ево, без прекида ради већ девет деценија.

Електрична енергија из хидроцентrale на Моравици, по њеном стављању у погон, употребљавана је за осветљење, коришћена је у стругари и вуновлачари, затим за покретање млина што се направи у некадашњем Чавића хану, у радионици за израду буради и оној која је правила дровену амбалажу за паковање јабука и шљива.

Како је забележено, у то време једва да је коришћена четвртина инсталисане снаге хидроелектране. Но, Ивањичани су "гледали на дуге стазе." И били стрпљиви. Тридесетих година у Лисије је отворен рудник антимона, а за његове погоне и флотацију, електричну енергију обезбеђивала је централа на Моравици. Тада је изграђен и далековод, у оно време на високом напону од 6000 волти, а на импрегнисаним дрвеним стубовима. Био је дугачак шест километара. То је био први далековод у Моравичком крају.

Зграда хидроелектране у Ивањици

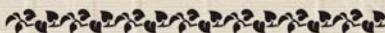
ПРЕГАОЦИ НА ИСПИТУ

На несрећу, у Ивањици се догодила и прва велика хаварија на једном хидроенергетском постројењу. Прегрмели су Ивањичани многе невоље - и Балканске ратове и Први светски рат. Аустроугарски окупатори су оштетили електрану и машине у стругари, вуновлачари и другим радионицама, али је све поправљено и временом доведено у ред. Не зна се да ли је Акционарско електрично друштво добило ратну одштету, коју је тражило у износу од 73.348 динара.

А онда је 20. јануара 1936. године, усред зиме кад му време није, отоплило и велики снег се нагло отопио. Моравица је надошла као никад до тада. Бујице воде нису могле да пређу преко преливних поља на брани, па су је однеле. У вароши је нестало струје. Осветљења није било, а машине у стругари и другим радионицама су стале. Тек тада су Ивањичани схватили какву су благодет имали. Одлучено је да се изгради нова, бетонска брана. Ова брана је била сигурна, у темељу широка осам метара, а у круни два. Била је дугачка двадесет метара. За пропуштање великих вода направљен је покретни део бране. Градња бетонске бране и новог доводног канала до хидроелектране плаћена је 168.542 динара. Показало се да је штета од поплаве (хаварије) била више него двоструко већа од оне које је нанета у току Првог светског рата... Тада је, поред бране, подигнут ресторан "Павиљон", омиљено свратиште Ивањичана и њихових гостију. Сада се ту налази ресторан "Водопад".

Дошао је и Други светски рат. За време окупације електрана на Моравици је радила. Немцима је то било од интереса, пре свега, због рудника антимона у Лиси... Кад је дошло ослобођење, привредни и индустријски објекти су национализовани, па и електрана на Моравици. Укинуто је Акционарско електрично друштво у Ивањици. Електрана је ушла у састав новоформираног Индустриског предузећа у коме су још били млин и стругара. За директора је постављен Милија Самарџић, радник у електрани.

И тако се завршио рад прегалаца у Ивањичком електричном акционарском друштву. Оно што су учинили је за поштовање, јер је урађено како ваља и у право време. На обvezницама Ивањичког АД

писало је: "Прегаоцу Бог помаже". Може бити да је Бог помогао Ивањичанима.

Но, нису Бог и природа, као и "људски фактор", увек на страни прегалација. На Великом Рзаву, недалеко од Ариља, на локацији Шевељ, још 1923. године планирана је градња хидроелектране, али тада није почела. Касније, 1939. године, овлашћени инжењер Живота Красојевић урадио је пројекат електране. Други светски рат је омео његову реализацију. После ослобођења "фронтовци" и ударници су покушали крамповима и лопатама да изграде брану. Није им успело. Поново је почела да се гради брана 1953. године, али се са тиместало. Коначно, 1963. године на градилиште је дошла механизација. Изграђене су брана и зграда будуће електране. Али, ето невоље. На дан 13. маја, кад је већ и опрема стигла на градилиште, би провала облака, набуја Велики Рзав, проби брану, оштети зграду, однесе опрему... Поново је (1984) урађен пројекат електране. И опет се од градње одустало. Не зна се да ли ће се икад ова електрана градити. Штета. А можда и грехота. Треба рећи да је педесетих и шездесетих година у Моравичком крају направљено неколико малих електрана, али су оне, доласком струје преко системских далековода, престале да се користе и запустеле су. Ове мале хидроелектране, ако се може, требало би обновити. И градити нове, јер оне користе обновљиву енергију. И не

праве се за кратко време. Исплате се на дуги рок. Пример за то је хидроелектрана на Моравици.

А "лепотица на Моравици" је (1946) била у Ивањичкој експозитури ондашњег ЕПС-а, па је формирано предузеће "Прогрес", а онда су електрана и Погон дистрибуције у Ивањици ушли у састав предузећа "Електро - Морава" из Чачка. Од 1963. године Погон за дистрибуцију Ивањица, у чијем саставу је електрана, припојен је Предузећу за дистрибуцију електричне енергије "24 септембар" у Ужицу.

Управа Ивањичког акционарског и индустриског друштва
усагласила је своје могућности са потребама Ивањице и развоја моравичког краја

ДЕО СВЕТСКЕ БАШТИНЕ (И ИСТОРИЈЕ)

Шта се дододило 1961, у години када је хидроелектрана на Моравици напунила пола века "живота и рада"? Те године је човек (Јуриј Гагарин) полетео у космос и означио почетак космичке ере у развоју људске цивилизације. А електрана?

Радила је пуном снагом, али није могла да задовољи потребе конзума. Потрошња је обезбеђивана преко 35 киловолтног далековода Пожега - Ариље - Ивањица. Електрана је давала свој допринос и даље, али је била, по потреби, и златна резерва.

Дододило се да је потрошња и даље расла, па је поменути 35 киловолтни далековод ускоро постао "уско грло" у преносу. Довољно електричне енергије за ово подручје обезбеђено је кад су 1977. године изграђени 110 киловолтни далековод Пожега - Ивањица и 110 киловолтна трафостаница у Ивањици.

Занимљиви су подаци из 1974. године. У ивањичкој општини било је електрифицирано 19 насеља са 4.162 домаћинства. Дужина далековода је износила 230 километара и била десет пута дужа од оне која је постојала одмах после Другог светског рата. Те године било је 4.300 радио апарат. Дакле, свако електрифицирано домаћинство је имало радио апарат. Било је 1.200 ТВ апарат. Телевизија се гледала у сваком четвртом домаћинству које је имало струју. Било је 600 фрижидера и две стотине машина за прање рубља... Цивилизацијска достигнућа полако су се пела уз висове Голије, Јавора и Мучња.

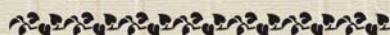
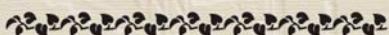
Генератор ХЕ "Ивањица"

Сателитска станица у Приликама пре НАТО бомбардовања

Те, 1974. године цео свет је чуо за село Прилике, крај Ивањице. У том селу пуштена је у рад сателитска станица "Југославија". Била је једна од три такве станице у свету. Имала је везу са својим геостационарним сателитом. Три таква сателита, својим сигналима "покривала" су цео свет. Како је то рекао Маршал Меклуан, наша планета је постала, у телекомуникационом смислу, глобално село. Догодило се оно што је Никола Тесла, изводећи своје експерименте у Колорадо Спрингсу, пре 75 година, предвидео... Великан електротехнике није могао да предвиди да ће један такав цивилизацијски и технолошки објекат, од значаја за светске телекомуникације, бити 1999. године бомбардован и уништен.

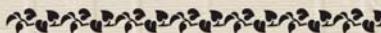
На срећу, сателитска станица се обнавља. А ове године (2001) дошло се још нешто што је у нашој јавности прошло готово незапажено. На Међународни дан планина, 15. септембра, УНЕСКО је Голију, наш планински бисер, уврстио у светску природну баштину. Голија је резерват биосфере. Посебно су заштићене Адамовићева

мајчина душица и Панчићева сербика, којих има само на Голији. Неприметни су помислили да је Голија само због ове две биљке ушла у светску баштину. Конвенцијом УНЕСКО -а из 1972. године, предвиђено је да се штите подручја и због лепоте њихових пејзажа. А подручје Голије и околине је такво. Прокламовано је да се штите и културно - историјски споменици који се ту налазе. А њих доста има у Моравичком крају. Овде бисмо поменули и споменике техничке културе, иако се код нас тај термин још није уврежио. Ту, свакако, спадају хидроелектрана на Моравици и сателитска станица у Приликама. Њихова изградња, у последњем веку другог миленијума, представљала је историјске догађаје и означила је цивилизацијски помак значајан за Моравички крај, Србију и, наравно, за свет који је постао глобално село.

Лепота Моравичког краја се не описује. Њу треба видети!

ПОГОВОР

Ова публикација је друга по реду књига у едицији "Старе електране" у Библиотеци ЕПС-а "Документи". Библиотека је покренута прошле године штампањем публикације "Ужичка електрана - Под градом" поводом сто година њеног рада. У Библиотеци ЕПС-а "Документи" предвиђено је да се штампају четири едиције: "Старе хидроелектране", "Термоелектране и рудници угља", "Прегаоци у електропривреди" и "Савремени електропривредни објекти". Свакој електрани или личности које ће "ући" у Библиотеку ЕПС-а, по правилу ће бити посвећена књига формата A5 са 32 стране. Намера је да се ради "са два краја", односно да се упоредо објаљују књиге о објектима грађеним на почетку електрификације и савременим. То даје могућност да се праве поређења и да се види "од чега смо почели и докле смо стigli".

Ова књига је посвећена "Лепотици на Моравици", хидроелектрани у Ивањици, која ове године обележава 90 година непрекидног рада. Поглавље "Моравица - почетак Мораве" и "Моравички крај" написао је Мајовски Вућетић, Санња Рослав је написала поглавље "Од памтивека до новог века", а Лазар Бечејац остала.

Назив Библиотеке ЕПС-а је "Документи" и он објашњава њен карактер. Документ је основа за писање било које историје, па и оне о развоју електропривреде. Књиге из ове Библиотеке намењена су, пре свега, младим људима. Отуд њихова едукативна функција. Таквих књига, до сада, у електропривреди није било.

У Београду, децембра 2001. године

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- * Радивоје Ускоковић - "Ивањица",
Гласник географског друштва (1921)
- * Милован Ристић - "Стари Влах",
Туристичка штампа (1963)
- * Група аутора - "Моравички крај",
Ивањица 1965.
- * Александар М. Вујовић - "Ивањица", (1995)
- * Ђорђе Петровић - "Кроз моравички крај",
Ивањица 1978.
- * "Век електрике", ЕПС, Београд 1993.
- * "Од Ђетиње до Ђердапа", ЗЕП, Београд 1979.
- * Бранко Пејовић и Ђорђе Пилчевић -
"50 година Електродистрибуције Ужице"

САДРЖАЈ

Моравички крај - Моравин почетак	3
Моравички крај	5
Од памтивека до новог века	11
Како се градила хидроелектрана на Моравици	17
Дан први новог доба електрике	21
Прегаоци на испиту	23
Део светске баштине (и историје)	26

Издавач ЈП "ЕЛЕКТРОПРИВРЕДА СРБИЈЕ"
Центар за односе с јавношћу

За издавача
проф. др Љубомир Герић,
генерални директор ЈП ЕПС

Уредник
Лазар Бечејац

Графичко уређење и дизајн
Славица Васиљевић

Тираж: 1000 примерака

Штампарија "МСТ Гајић"
Београд, 2001. година

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

621.311.21(497.11)(091)

ВУЧЕТИЧ, Мајовски
Лепотица на Моравици: поводом 90 година ХЕ
"Ивањица" / Мајовски Вучетић, Сања Рославцев и
Лазар Бечејац. - Београд: Електропривреда Србије,
2001 (Београд: МСТ Гајић). - 32 стр.: илуст.; 21 см

Тираж 1000. - Библиографија: стр. 30.

ISBN 86-7302-009-3

1. Рославцев, Сања, 2. Бечејац, Лазар
а) Електрификација - Историја - Ивањица
COBISS-ID 95592204

ЈП ЕЛЕКТРОПРИВРЕДА СРБИЈЕ
Центар за односе с јавношћу
Београд, 2001. година